

Jak tworzą się słowa?

Materiał składa się z sekcji: "Słowotwórstwo", "Wyraz podstawowy i pochodny", "Typy formantów", "Zadaniowo".

Materiał zawiera 5 ilustracji (fotografie, obrazy, rysunki), 4 ćwiczenia interaktywne.

Zasób zawiera: współczesną grafikę z pixabay; ogólną informację o powstawaniu nowych wyrazów; ćwiczenie interaktywne dotyczące znaczenia i pochodzenia wyrazów z gwary uczniowskiej; polecenie znalezienia w tekstach zespołów młodzieżowych oryginalnych, nowych wyrazów i ich zapisania.

Zasób zawiera wyjaśnienie, czym jest słowotwórstwo. Dodatkowo zawarte zostały informacje o etymologii, na ilustracji przedstawiono informacje dotyczące neologizmów.

Informacje o tworzeniu wyrazów pochodnych, dwie ilustracje interaktywne przedstawiające, jak powstaje wyraz pochodny, rodzaje formantów i definicję parafrazy słowotwórczej.

Zestaw ćwiczeń interaktywnych: słowa kluczowe; dopisywanie wyrazu podstawowego; określanie parafrazy słowotwórczej; porządkowanie wyrazów ze względu na rodzaj formantu, wypisywanie oboczności.

Jak tworzą się słowa?

Powstawanie słów

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Z tego e-materiału dowiesz się, w jaki sposób jedne wyrazy powstają od drugih i jak w związku z tym zmienia się ich budowa.

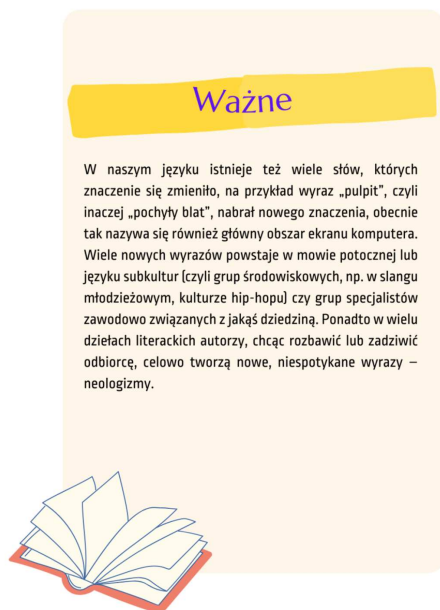
Już wiesz

1) Wyjaśnij, co znaczą i od jakich wyrazów mogły powstać słowa używane w gwarze uczniowskiej: *nara*, *narka*, *ziomał*, *dyr*.

2) Wyszukaj w tekstach współczesnych zespołów młodzieżowych (np. w tekstach zespołów reprezentujących hip-hop) neologizmy i zapisz je tutaj lub w zeszycie.

Słowotwórstwo

Dział językoznawstwa zajmujący się budową wyrazów i wyjaśniający sposób ich tworzenia nosi nazwę **słowotwórstwa** (od „tworzyć słowa”). Wyrazy powstają w różny sposób, wiele z nich pochodzi od słów istniejących już w naszym języku. Wystarczy przejrzeć dowolny słownik języka polskiego, by odnaleźć słowa, które choć występują w swoich indywidualnych znaczeniach i w różnej formie, to mają coś wspólnego – zawierają podobne części. Wiele z nich tworzy tak zwane rodziny wyrazów, np.: *dom*, *domowy*, *domownik*, *domator*, *domostwo*, *domek*, *domeczek*.

Informacja

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ciekawostka

Ze słowotwórstwem łączy się dział językoznawstwa zajmujący się badaniem pochodzenia wyrazów, ustalaniem ich dawniej występujących i pierwotnych znaczeń, który nazywa się **etymologią**. Współcześnie można korzystać z wielu słowników etymologicznych (np. autorstwa Aleksandra Brücknera, Władysława Borysia czy Krystyny Długosz-Kurczabowej), w których zawarte są informacje na temat tego, skąd do polszczyzny trafiły najbardziej znane zapożyczenia, jak się zmieniały ich formy oraz jakie wyrazy pokrewne od nich utworzono. Na przykład podobną historię, a więc etymologię, mają wyrazy *ojciec* i *ojczyzna*.

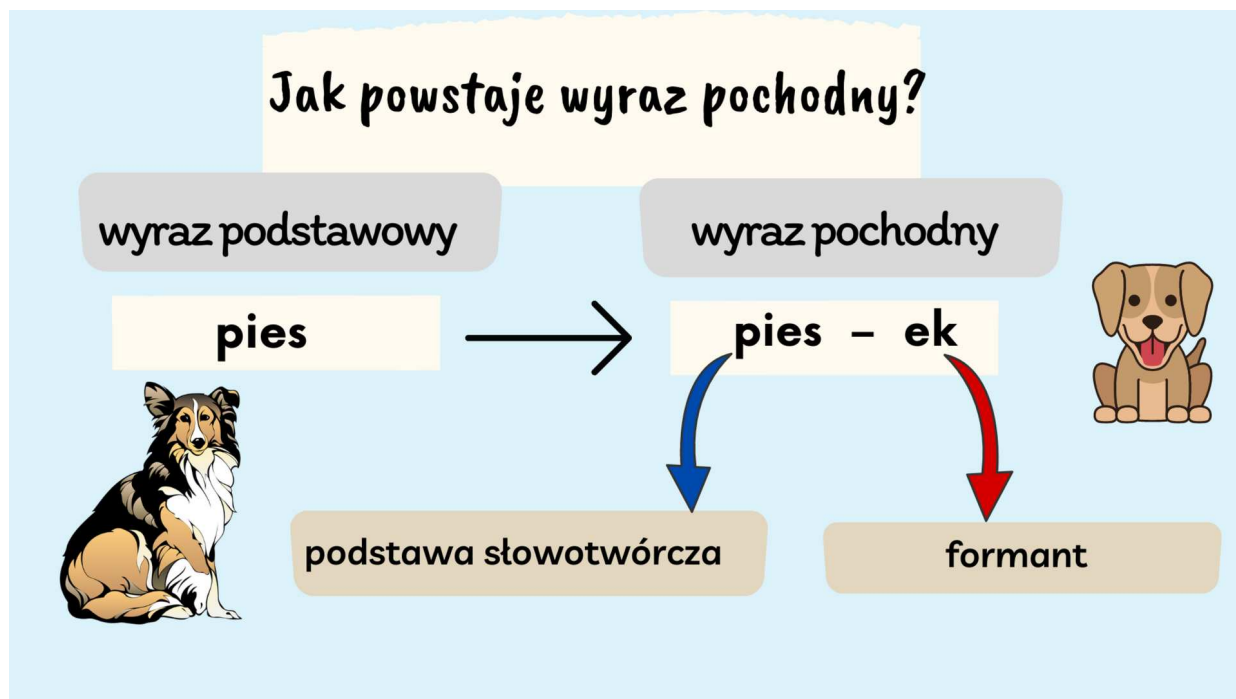
Wyraz podstawowy i pochodny

Wyraz podstawowy – wyraz, od którego utworzono wyraz pochodny.

Wyraz pochodny – wyraz utworzony od innego wyrazu (wyrazu podstawowego), składa się z podstawy słotwórczej i formantu.

Podstawa słotwórcza – część wyrazu przeniesiona z wyrazu podstawowego do pochodnego.

Formant – cząstka, za pomocą której tworzony jest wyraz pochodny.

Jak powstaje wyraz pochodny?

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Rodzaje formantów

Formant to cząstka, która odróżnia wyraz pochodny od wyrazu podstawowego. Może występować w wyrazie pochodnym w różnych miejscach, dlatego też wyróżnia się kilka rodzajów formantów:

- **przedrostki (prefiksy)** – czyli cząstki słotwórcze znajdujące się przed podstawą słotwórczą, np. prze + czytać → przeczytać, naj + ciekawszy → najciekawszy,
- **przyrostki (sufiksy)** – czyli cząstki słotwórcze znajdujące się po podstawie słotwórczej, np. dom + ek → domek, kolor + owy → kolorowy,
- **wrostki (interfiksy)** – czyli cząstki znajdujące się między podstawami słotwórczymi pochodzącymi z dwóch wyrazów, np. księga + o + zbiór → księgozbiór, żywy + o + płot → żywopłot,
- **formanty zerowe (ø)** – występują, gdy w wyrazie pochodnym zostaje odrzucona końcowa cząstka wyrazu podstawowego, np. czołgać → czołg-ø, dźwigać → dźwig-ø.

Rodzaje formantów

Przyrostek

most + ek
traw + nik
dom + ator
cukier + nia

Przedrostek

arcy + książę
na + pisać
a + moralny
prze + czytać

Wrostek

samo + o + lot
gwiazd + o + zbiór
włócz + y + kij
zawal + i + droga

Formant zerowy

zakaz + ø
zapis + ø
wykop + ø
biel + ø

Rodzaje formantów

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Zadaniowo

Pamiętaj!

W podstawie słowotwórczej mogą zachodzić wymiany głosek, które nazywają się **obocznościami**, np.:

ogród → ogrodnik – oboczność ó : o
stół → stolarz – oboczności ó : o, ł : l
las → leśny – oboczności a : e, s : ś

Oboczności

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 1

Dopisz wyrazy podstawowe do wyrazów pochodnych, a następnie w każdym przykładzie uzupełnij podstawę słowotwórczą, oboczność, formant i rodzaj formantu. Tam, gdzie nie występuje oboczność, wpisz - brak.

wzór: ptactwo – ptak, ptac-, k:c, -two, przyrostek

trawnik – trawa , , , ,

aptekarz – , aptek- , , ,

chodnik – , , d:dź, ,

płotek – , , , -ek,

przeziły – , , brak , ,

zranić – , -ranić , , ,

czasomierz – czas, mierzyć , , , ,

napisać – , , , na- ,

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Pamiętaj!

Parafraza słowotwórcza
to taka definicja wyrazu pochodnego, która zawiera wyraz podstawowy.

Parafraza słowotwórcza

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 2

Uzupełnij poprawnie tabelę podanymi poniżej informacjami.

Wyraz pochodny	Parafraza słowotwórcza	Wyraz podstawowy	Oboczności	Rodzaj formantu
krótkawy	„taki, który nie jest całkiem krótki”	krótki	brak	przyrostek
eksmąż				
nauczycielka				
drukarnia				
drewniany				
anielski				
rączka				
wyszkolić				
dusigrosz				
pracodawca				

dusić, grosz

brak

przedrostek

szkolić

anioł

brak

mąż

wrostek

ręka

„taki, który jest z drewna”

n:ń

ę:ą, k:cz

przyrostek

„miejsce, gdzie się drukuje”

„odznaczający się cechami anioła”

„kobieta nauczyciel”

praca, dawca

przedrostek

„dawniej osoba oszczędna, która dusiła grosz”

brak

„skończyć szkolić”

brak

przyrostek

brak

„osoba, która daje pracę komuś”

drewno

przyrostek

przyrostek

wrostek

nauczyciel

przyrostek

„mała ręka”

brak

o:e, ł:l

drukować

„były mąż”

Ćwiczenie 3

Przyporządkuj podane wyrazy pochodne do odpowiedniej kategorii.

Wyrazy utworzone za pomocą przyrostka

Wyrazy utworzone za pomocą przedrostka

Wyrazy złożone, utworzone za pomocą wrostka

Wyrazy utworzone za pomocą formantu zerowego

śpiew

odpis

arcydzieło

eksksiążę

odczyt

liczykrupa

płetwonurek

nanieść

spisać

mapnik

czytelnik

ciekawostka

parostatek

wywołać

wyczytać

bieganie

drogowskaz

brudnawy

skok

nadinspektor

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 1

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.